

עיון ומחקר

הקיץ בשירי הילדים של לאה גולדברג

מאת לאה חובב

1. נושא הקיץ כעונת השנה

עונות השנה הן נושא מרכזי בשירה. כך בשירה הלירית, המביעה הלכירוח, וכך בשירה התיאורית הבאה לעצב את הנוף בכל עונה ועונה. אף הקיץ הוא נושא רווח בשירה בכלל, והוא הדין בשירת הילדים. לאה גולדברג כתבה שירים רבים שנושאים הם הקיץ או שהוא מאוזכר בהם, כשם שנוקקה בשירה לילדים ליתר עונות השנה: הסתו, החורף או האביב. מטבע הדברים משפיעים הזמן שבו נכתב השיר והמקום שבו שרוי המשורר על נושאי שירתו ואף על דרכי עיצובה, ושכן, "האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו", כדברי טשרניחובסקי. שני גורמים אלה, הזמן והמקום, ניכרים היטב בדרכים שבהם מתאפיין הקיץ בשירי לאה גולדברג ואף בעצם התייחסותה התדירה לנושא.

לאה גולדברג שימשה עורכת ספרותית ב"דבר לילדים". העתון הופיע מדי שבוע, ונתבקש להיות אקטואלי. כך באו לידי ביטוי גם עונות השנה המתחלפות וגם החגים במועדם. הלוח שימש איפוא גורם בלתי מבוטל לגבי הנושאים של שירי הילדים שלה. ואכן, כל שירי הקיץ שלה נכתבו בחודשי הקיץ ומרביתם בחודשים תמוז או אלול. לא נמצא אצלה, דרך משל, שיר געגועים על הקיץ בעצם ימי החורף וכל כיוצא בזה.

הגורם השני, המקום, ניכר אף הוא בשירה לילדים, בעיקר מן הבחינה התימאטית. מגוריה של המשוררת בעיר תל-אביב שעל חוף הים הטביעו חותמם על השירים בצורה בולטת. הדבר ניכר הן במצוי — בריבוי שירי הים שכתבה, והן בחסר בשירתה — בהעדר מוטיבים אופייניים לקיץ הארץ-ישראלית. לא נמצא בשירה תיאורי חום ויובש או צמאון למים האופייניים ליושבי ההר והנגב. תיאורי ירושלים הצמאה למים על בורותיה היבשים המצויים ב"תמול שלשום" של עגנון, דרך משל, רחוקים משירה לילדים שנכתבו בשפלה. כנגד זה, השרב, כתופעת טבע אופיינית לקיץ הישראלי, מצוי אף בשירה, אך מתלווה לו הפתרון המיידי המצוי בהישג יד —

1. ראה רשימת שירי הקיץ בנספח שבסוף המאמר. מכאן ואילך אזכיר את השירים בשמותיהם בלבד, והקורא יוכל למצוא את הפרטים הביבליוגרפיים בנספח.

הטבילה בים: "החום כברזל מלובן מול גלים, / כבד חוורונם של שמים. / מכל הדרכים ומכל השבילים / הגענו אל תכלת המים. / / " ("שרב מול הים"). או לחילופין — הממטרה המתווה מימיה על הגינה ("שרב"). אין הרגשת מחסור במים עקב הקיץ ואין כל סבל הנגרם בשל החום.

2. תכנים אופייניים לשירי הקיץ

בתיאורים האופייניים לנופי הקיץ בשירים אלה שולטים הצבע הכחול של השמים והים והאור הרב: "וכל כך בהירים השמים / והיום כה ארוך ולבן" ("סיון"), ובההגשת יתר: "בהירים וגבוהים השחקים באלול / וענן לא יעיב את התכלת" ("חבצלת החוף"). השילוב של כחול הרקיע וכחול הים, הנוף הקייצי שהיה לנגד עיני המשוררת, מתבטא אף בעירוב החושים הקולטים את המראה והקול כאחד, והמשוררת יוצרת סינסתזיה: "עינינו סופגות את האור הכחול / של ים, של דממה, של רקיע" ("שרב מול הים"). סינסתזיה נוספת הובאה לעיל, ואף היא בשיר קיץ מובהק: "כבד חוורונם של שמים" ("שרב מול הים"). אולם כאן מעורבים חוש המישוש בחוש הראייה.

כאמור, רבים משירי הקיץ שכתבה מתארים את הים. אך בצד שיר תיאורי-לירי המציב תמונת ים בקיץ, "שחפים" (ניתוח מפורט ראה להלן), מרבה לאה גולדברג לתאר את הזוי הילדים על חוף הים בקיץ, משחקיהם ורחיצתם בים עצמו. כגון, המשחק בחול, משחק האהוב מאוד על הילדים: "שב בחול מול הגל / ונבנה פה נמל / וטירה נפלאה / עם מבצר ומגדל. / / " ("על שפת הים"). משחקים דינאמיים האופייניים לילדים מתוארים ב"שיר הים" הפותח במלים "רוחות הים מזמזמים": "נצא נרקוד במעגל / נשיר כל שיר, נדרוף כל גל / את הכדור נזרוק אל על — / אל השמים / / ". משחקי הים וגליו מתוארים בשיר "גלים", ורחצת הילדים ומשחקיהם בגלי הים ממחישים לפני הקורא הצעיר את חוויית הטבילה בים, ומעידים על התבוננותה של המשוררת ברוחצים הצעירים שבים ועל הבנתה את עולם משחקם — בשיר "הרחצה בים":

שלושה בנים ירדו לים,	הגל הראשון לדני —
למים הכחולים,	מקלחת קרה הוא עושה לדן.
ולקראתם קופצים בים	הגל השני לרני —
שלושה גלים גדולים.	קופץ על כתפיו כאחיו הקטן.
	והגל השלישי הוא ליורם —
	משחק עמו בתופסת בים.

הזוי הקיץ הארץ-ישראלי של סוף שנות השלושים ושנות הארבעים מצוי אף הוא בשירים בתיאור היציאה מן העיר אל הכפר, אם לעבודה ואם לטיולים ולמחנות קיץ. כך בשירים "בוקר במחנה" ו"שיר לנוער בכפרים". בשירים אחרים מתוארים הבשלת הפירות בקיץ והבציר: "הקיץ בא, הפרי בשל / זורחת שמש כתבל!" (יבול הפרי"). בשירים אלה בא לידי ביטוי האופייני לכל קיץ בכל מקום, שמחת העובד והעמל הקוצר ברינה את יבולו ובוצר בשמחה את

כרמו: "לפרי הגפן שירו שיר / לאשכול הריעו בזמר / בלהט חמה של ימות הבציר / בשלו ענבינו עד גמר. / / " ("בציר). בנושאי עמל ועבודה אלו ניכרת קרבתה של המשוררת לתנועת העבודה הסוציאליסטית.

בשירים המתארים הווי בא ביטוי עקיף לקיץ, שכן מעיקרם הם עוסקים בהתרחשויות שונות שזמנן הוא הקיץ, לעיתים יש איזכור שולי לעונה, אם בצירוף החום ואם בעצם תיאור ההווי האופייני לקיץ, כרחצה בים ובצירי. כנגד זה, בקבוצת השירים שצויינו בראשית הדברים יש מבע ישיר לקיץ, ומצויים בהם תיאורי נוף קייצי ואף נזכר במפורש הזמן, החודש או הקיץ עצמו. כך בשיר "סיון": "בדרכיך, ארצי, בשדותיך, / שטוף אורות מטייל הסיון". ואמנם כל השיר עיקרו תיאור לירי של חדש סיון.

רוב שירי לאה גולדברג לילדים שנושאים הוא הקיץ הם שירים תיאוריים-ליריים. הנוף הקייצי המתואר מעלה הלוך-רוח ויוצר אווירה, אם ישל רוגע ואם של שמחת החופש-הגדול ועיסוקיו. חלק מן השירים בא לבטא את עולם הילד, אך בכמה שירים משלבת המשוררת את התבוננותה בנוף ואת הלוך רוחה שלה עם יכולת קליטתו של הילד. כך נוצרת תמונה שירית מרוכזת וממוקדת שגם הילד הקורא יוכל לתופשה ולחוש באווירה שהיא מעלה.

3. על שלושה שירי קיץ

נביא לדוגמא ניתוח של שלושה שירי קיץ, שבכל אחד מהם מעצבת לאה גולדברג את הנושא בדרך שונה, אך בכלם יש מבע ישיר לקיץ, לנופיו ולתופעותיו.
(א) עיצובו הפיוטי של הנוף הסטאטי — "שחפים".

שלא כבשירים המתארים נוף דינאמי, מאופיינים תיאורי הנוף הסטאטיים בהעדר תנועה, ברוגע ובשלווה. חום הקיץ והשרב נוסכים בנוף מנוחה או לאות, המכבידים על פעולתו של האדם, לרבות הילד. הדובר בשיר הוא המבוגר. הוא קולט את התמונה מנקודת התצפית שלו, אך בורר באמצעי עיצוב שאינם מעבר לתחומי השגתו של הילד. לכן לא נמצא תיאורים סימבוליים המצויים לרוב בשירה למבוגרים והתיאורים ממוקדים בקונקרטי.

שחפים (מה עושות האליות, עמ' 102)

סלעים וים. שחפים ישבו לנוח

כחם היום.

הים כחול, לאט ישוב הרוח,

מרחב זרם.

שלוה כזאת על סלע ועל מים,

בחרש אב!

הנה אחד המריא, פרש כנפים,

ועף.

עיקרו של השיר: עיצוב נוף שפת הים בקיץ, ויצירת אווירה של שלווה ורוגע. השיר מתאר מקטע מצומצם של זמן בלתי מוגדר בשעה משעות היום, זמן הניתן בדרך של תחושה: "כחום

היום". אין תיאור של זרימה בזמן, ואין תחושה שהזמן חולף. זהו כעין צילום של מקום ברגע מסוים, תוך קביעת האובייקטים בשטח בצבעיהם הטבעיים: ים כחול, סלעים ושחפים שצבעם לבן. השחפים, שהם הדמויות החיות בנוף, אף הם אינם נעים בראשיתו של השיר, "שחפים ישבו לנוח". ההקבלה שבין פתיחת השיר לבין פתיחת הבית השני, החזרה על הצירוף "סלעים וים" — סלע ומים, תורמת אף היא לסטאטיות שבשיר, בציינה את חוסר השינוי שבמצב. התנועה של השחף בסוף השיר, השוברת את הרצף העלילתי, "הנה אחד המריא, פרש כנפים, / ועף. // ", מדגישה עוד יותר בניגודה את הסטאטיות שהופרעה לרגע, וחזרה לשרור בשיר. הנוף הקייצי מוצג דרך עיניו של דובר מהימן, אובייקטיבי, כביכול, המונה את האובייקטים שבמרחב כצייר המוסיף פרט אל פרט.

מספר אמצעים סגנוניים מגבירים את הסטאטיות שבתמונה: (א) שימוש בשמות עצם רבים ומיעוט בפעלים: "סלעים וים", "מרחב ורום"; (ב) שימוש בפועל עומד בהוראה סבילה: "שחפים ישבו לנוח". (ג) תואר הפועל מבטא הרפייה והאטה ותורם לסטאטיות: "הים כחול, לאט ישוב הרוח"; (ד) שימוש רב בהברות סגורות בסופי המלים, בולם את התנועה ומגביר את היסוד הסטאטי: "סלעים וים", "כחום היום", "הים כחול", "מרחב ורום ועוד"; (ה) שימוש במשפטים קצרים, חלקם נוצרים על ידי ציזורות רבות, ובכך מתמתן קצב השיר ונבלמת תנועתו, כאילו אומרת המשוררת לקורא: עצור והבט.

בשיר שני פתים סימטריים. בראשית כל בית נח מבטו של הצופה בתמונה שלפניו למטה, על "סלעים וים", ובסיומיהם הוא מופנה כלפי מעלה: "מרחב ורום" המקביל לפועל "ועף", המתאר את מעופו של השחף כלפי מעלה. הטור השני שבשני הבתים מצביע על הזמן שבו מתואר הנוף, תיאורים מקבילים המשלימים זה את זה ומהווים רקע הולם לתמונה הרגועת: "כחום היום" — "בחודש אב", שהוא לרוב החודש החם בקיץ הישראלי. הטור השלישי שבכל בית מכניס לתמונה את התנועה הקלה, תחילה תנועת הרוח הנושב "לאט", ובמקביל לו השחף ש"המריא, פרש כנפים". הביטוי האמוטיבי היחיד בשיר בא כאילו לסכם בקריאה את הרגשתו של החווה מול הנוף: "שלווה כזאת". לא בכדי מסתיים המשפט בסימן קריאה! השחף הבודד שבסוף השיר, עף וממריא. הוא משאיר מעין חלל ריק — דבר המתבטא גם באורך הטור האחרון — ומעורר את דמיונו של הילד להמשיך ולהגות בו, בדממה המומחשת באמצעות המשפט הקצר. פתיחת השיר בתיאור השחפים וסיומו בשחף הבודד, יוצרים כעין מבנה סגור של התמונה, וממקדים את תשומת הלב בכותרת השיר, "שחפים".

הגיוון הריתמי הנוצר בשיר על ידי חילופים לסירוגין בין טור ארוך הבנוי פנטאמטר ימבי, לבין טור קצר במבנה של דימטר ימבי, הולם את תוכן השיר. נדמה כאילו הנשימה הארוכה הנוצרת באמצעות הטור הארוך, נבלמת ונעצרת בחדות בטור הקצר שלאחריו. בלימה זו תורמת לעיצוב הסטאטי שבשיר, ומצטרפת לציזורות הרבות המצויות במרבית הטורים הארוכים, וקוטעות את שטפם. הטור האחרון בשיר, שבו מצויה רגל ימבית אחת בלבד — ועף, מדגיש יותר את הפער שבינו לבין קודמו, כאילו בא להבליט את השחף היחיד שניתק מן החבורה והמריא. תמונת ים קייצית זו קרובה במהותה לשירה הלירית למבוגרים, אך גם הילדים עשויים לתפוש אותה עקב מיעוט הדמויות בשיר ומיקוד התמונה בפרטים מעטים. המשוררת לא שילבה

בשיר סימבולים, בניגוד לשיר "שחפים" שכתבה למבוגרים², ובכך מתואמת תפישתה היא עם תפישת הילד.

(ב) עיצוב דינאמי של תופעת טבע — "שרב".

בתיאורי נוף דינאמי מצויה התאמה רבה יותר לצרכיו הפסיכולוגיים של הילד, גם מצד העלילה שבשיר וגם מצד האמצעים הסגנוניים המעצבים את הנושא. הדובר הוא כביכול בעל תודעה "ילדותית". המשוררת מפעילה כאן את האבחנה וכוח החדירה הפסיכולוגית שלה כדי להעמיד עולם נופי "המתהגג" לפי תפישתו של הילד. במיוחד בולט הדבר בשימוש בהאנשה. עם זאת, גם כאן בוקע כפעם בפעם לתוך דברי הדובר "הילדותי" קולו של מבוגר בעל גסיון ותכמת חיים.

ש ר ב (צריף קטן, עמ' 26-27)

איזה יום, איזה יום!	מתאנה עץ־תפוח :
העולם נמוג מחב, ראו, הודי כבר הרב משרב.	"אין אף טפי־טפה של רוח !
גנתנו נאנחת :	איזה חם ואיזה לחם !
"מה חשקתי במקלחת !	לי אפילו אין מגבעת.
כל היום, כל היום	כך אפשר, ישמר האל,
אי־אפשר, פשוט, לנשום !"	מכת־שמש לקבל !"
וקובל מרה הברוש :	אז אמרה הממטרה :
"אוי, כי יש לי כאב־ראש !"	"מה קרה ? זה לא נורא !"
כל היום עמד הברוש בחמה בגלוי־ראש	ותפרש את שתי ידיה ותחל ברקודיה, ושמהה ועליוזה
והרליה אומרת :	את מימיה מתיוזה :
"החמה כל כך בוערת".	"הנה כך, זו תרופה
מרכינה הענוגה	לגנה העיפה !"
את ראשה לערוגה.	וכל פרה ואילן
	שוב בריא ורענן !

תופעת השרב האופיינית לקיץ הישראלי עומדת במרכזו של השיר. לכאורה, היינו צריכים לצפות לתיאורים של ליאות ולאווירת מחנק וכובד שתשרור בשיר ותבטא בכך את השפעת השרב. אך לא כך הדבר בשיר. אדרבה, המשוררת יצרה תמונה ערה ודינאמית עם יסודות דראמאטיים המעלים חיוך על שפתי הקוראים עקב היסוד ההומוריסטי שבשיר. ועם זאת, לא נפגע במאומה תיאור השרב והשפעתו על הצומח.

2. "שחפים", כתבי לאה גולדברג, שירים, כרך ב, עמ' 64, שיר א. ראה השוואה בין שני שירי "שחפים", לילדים ולמבוגרים, במחקרי "פועלה של לאה גולדברג בשירת הילדים", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אייר, תשמ"ב, עמ' 72-73.

האמצעי המרכזי שגרם לאווירה הקלילה שבשיר הוא האנשת האובייקטים. הפחת רוח-חיים בדומם ובצומח, והענקת תכונות אנושיות ותודעה לאובייקטים, המאפיינת את תפישת העולם של הילד, היא היוצרת תנועה, חיים והתרחשות בשיר. הגינה והצמחים שבה משוחחים וקובלים על החום הנורא, כמוהם כבני אנוש, תחושותיהם ו"תלבתם" אנושיות אף הן. אף הפתרון המהיר לשרב הנמצא במימי הממטרה, מפיג את התחושה הקשה ומסיים את השיר ב"הפיאנד".

היסוד הדראמטי בשיר מעוצב בשתי דרכים: (א) בדיבור ישיר הנשמע מפי האובייקטים בכל אחד מבתי השיר ויוצר כעין דו-שיח; (ב) בשיר מעוצבת תבנית ניגוד עלילתית; בארבעה בתים ראשונים מודגש השרב בפי הדוברים, ומתוארת השפעתו הקשה על כל אחד מהם, ואילו בבית החמישי (האחרון) חל לפתע מפנה, המודגש במלה "או", נשמעים דברים מרגיעים, "זה לא נורא!", והמים מפיגים את החום תוך שמחה וריקוד.

האנשת הצמחים נוצרת בשיר הן על ידי "דיבורים" והן באמצעות התאורים של הדובר בשיר, המוסיפים שנינה והומור. הדובר בשיר הוא המפרש את אנחת הגינה, המבטאה את הרגשת האדם בזמן שרב: "מה חשקתי במקלחת! / כל היום, כל היום / אי אפשר, פשוט, לנשום!". הברוש קובל כאדם ואומר: "אוי, כי יש לי כאב-ראש!" אך את ההסבר לכך שמה המשוררת בפי הדובר בשיר בגוף שלישי, ולא בפי הברוש: "כל היום עמד הברוש / בחמה, בגילוי-ראש". כביכול, המבוגר הוא האומר לילד, בעקיפין, כי זוהי התוצאה של אי כיסוי-ראש בחמה. הצירוף הכבול "גילוי-ראש" הוא בעל קונוטאציות בעולם המסורת, וכך נוצרת שנינה בשיר. דבר זה חוזר ומתחזק בבית הרביעי בדברי עץ התפוח: "לי אפילו אין מגבעת. / כך אפשר, ישמור האל, / מכת-שמש לקבל! // " ענשו של מי שאין לו כיסוי ראש הוא קשה, והניב "ישמור האל", רומז לכך, על גבי אדם המצוי במקורות היהדות יש כאן דו משמעות. וקרוב, שלאח גולדברג שלא היתה אמונה על שמירת מצוות, יצרה כאן שנינה לשונית העשויה להעלות חיוך.

ניכר בשיר, שההתייחסות לעדים המסויימים הנזכרים, ברוש ותפוח, היא מקרית לחלוטין, והמשוררת רומזת באמצעותם לבני אנוש על תחושתם ותלבתם כאחד. הילד לא יבין רמזות אלה. כאן חדר קולו של המבוגר והשתלב בראייתו של הילד.

תמונת הדליה הכפופה המתוארת בבית השלישי ממחישה את השפעתו הישירה של החום. דבריה הם חיקוי לדברינו אנו: "החמה כל כך בוערת!", זוהי מטאפורה שחוקה ונדושה. אך תמונתה היא תמונה מימטית, מציאותית, שיש בה גם האנשה: "מרכינה הענוגה / את ראשה לערוגה". עולה תמונה של נערה ענוגה, שתנועת הרכנת הראש הולמת אותה.

הביטויים הרבים המתארים את החום מדגישים את השרב, אך בדרך של הגזמה, היפרבולה, המוסיפה, הומור לתחושות האנושיות של הצמחים: "העולם נמוג מחום", או: "אי אפשר, פשוט, לנשום" במשפט האחרון יצרה המשוררת מעין אוניומאטופיאה, שבה הצלילים מחקים את תנועת הנשימה והנשיפה של האדם. הגורמים לכך הם הצלילים פ-ר-ש החוזרים, והן

3. ראה ו' פיאז'ה, תפיסת העולם של הילד, ספרית פועלים 1969, עמ' 143-172.

התנועות: החריק (אי), הסגול (אפ) והקמץ (שר). כמו כן מתלוות הציזורות לצלילים, וקוטעות את השטף. כך נוצרת בקורא תחושת נשימות ונשיפות עולות ויורדות! "אי-אפ-שר, — פשוט — לנשום!".

מספר גורמים פרוזודיים מוסיפים לדינאמיות ולקלילות שבשיר "שרב": החריזה, המשקל והריתמוס המגוון.

החריזה בשיר צמודה, אא בב, כבמרביית השירים לילדים בגיל הרך. אך בשירנו מגבירה המשוררת את משחקי המצלול על ידי חזרות הנוספות על החריזה ועל ידי חריזה פנימית. הבית הראשון כבר פותח בטור שיש בו חזרה רצופה ("גמינאציו") הנוצרת על ידי צינזורה חזקה המחלקת את הטור לשני משפטים קצרים: "איזה יום, איזה יום!" מבנה מקביל קיים בסוף הבית: "כל היום, כל היום". בטורים אלה חוזרים הטורים שלאחריהם — "מחוס", "לנשום", וכך יצרה המשוררת שישה אברי-חרוז שבכולם חוזר החרוז OM, והוא ממקד את משמעות הרעיון המרכזי שבשיר: חוב.

בבית השני בולט משחק החריזה עוד יותר: החרוז ROSH משותף לכל ארבעת הטורים. אך על ידי הציורפים הכבולים "כאב-ראש" ו"גילוי-ראש" החוזרים בשם העץ "ברוש", נוצר משחק ורבאלי שיש בו שגינה לשונית, והקורא מחייך במקום להזדהות עם כאבו, כביכול, של הברוש.

בבתים הרביעי והחמישי קיימת חריזה פנימית: "מתאנה עץ תפוח", "או אמרה הממטרה: מה קרה? זה לא נורא!". חריזה המגבירה את משחקי המצלול המוסיפים קלילות לשיר.

המשקל בשיר כמו ברוב שירי הילדים, הוא טרוכי. הוא יוצר "מקצב עליו", כדברי לאה גולדברג, "הוא מהיר, קצר ומקפץ". מקצב עליו זה אינו מותיר הרגשת כובד וליאות, גם אם התוכן של השיר מכיל זאת. אך כאן במיוחד, כאשר מתואר השרב בדרך הומוריסטית ומשחקית, כפי שהראינו, הולם המשקל הדינאמי הזה בן שתי ההברות ברגל, את התוכן והמשמעות העולים מן השיר.

המשוררת איננה מסתפקת בכך, ומגוינת את הריתמוס באופן משמעותי, גיוון הגורם גם הוא לדינאמיות הרבה בשיר. רוב טורי השיר הם טטראמטריים (ארבע רגליים בטור):

אֵיזָה יוֹם, אֵיזָה יוֹם!

אולם הטור הרביעי בבית הראשון הוא דימטרי, ומצויה בו רק מלה אחת: משרב. גיוון חד-פעמי זה המציב את המלה הזו דווקא כעומדת לעצמה, בא להבליט את נושא השיר: שרב. טור קצר זה מותיר אחריו חלל ושתיקה, ואנו הקוראים חשים במלוא המשמעות של המלה. הגיוונים הריתמיים הנוספים נוצרים על ידי הציזורות הרבות היוצרות משפטים קצרים בתוך

הטורים והפסקות ריתמיות במיוחד כאשר חסרה הברה ברגל הטרוכיאת השנייה:

כֹּל הַיּוֹם, כֹּל הַיּוֹם, כֹּל הַיּוֹם, כֹּל הַיּוֹם, כֹּל הַיּוֹם, כֹּל הַיּוֹם, כֹּל הַיּוֹם, כֹּל הַיּוֹם.

דרך נוספת לגיוון, המצויה במרבית שירי לאה גולדברג, כבשירי משוררים שהושפעו מן השירה הרוסית (שלונסקי, אלתרמן ועוד), היא הגיוון בין סיום גברי של הטור וסיום נשי, בו האחרון ארוך יותר בהברה אחת. גיוון זה מקבל משמעות בשיר ומותאם על פי רוב לאובייקט

4. לאה גולדברג, חמשה פרקים ביסודות השירה, עיונים כה, עמ' ב.

הזכרי או הנקבי: הגינה — "נאנחת" — בסיום נשיי, וכך גם הדליה "אומרת" והתממה "בוערת", והממטרה — "ותפרוש את שתי ידיה / ותחל בריקודיה", ואילו הברוש — כל טוריו גבריים. עץ התפוח לעומתו מודגשת "חולשתו", והסיומים הנשיים הולמים את התחושה ואת השפעת החום: להט ומגבעת. השיר מסתיים בטורים גבריים, והקורא חש בהשפעת הממטרה שהתיוה מים והפיגה את עייפות הגינה: "וכל פרח ואילן / שוב בריא ורענן!".

(ג) הנגדה וזכרונות באמצעים לעיצוב הנוף — "קייץ"

קייץ (צריף קטן, עמ' 68-69)

לאטילאט ינוע	כי עוד לפני חדשים	אך יש יפעה אחרת
כרות, כמרחב	כרשא הירק	ויש משנה-הדר
היפי הצנוע	נורית יפת-עינים	לכל עונה אחרת,
שלאחר שרב.	הסמיקה מרחוק —	לקוץ ולדרדר.
כשמש השורפת	כי כל בקעה וגבע	עמדו על סף הבית
שנה הנוף פניו	חרזו טללים באור,	והסתכלו היטב:
שכאן פרחת רקפת	רמוז בחן הצבע —	נוף של שמיר ושית
מי עוד יזכר עכשו?	מי זאת היום יזכר?	יפיו ינע עדילב.

השיר "קייץ" הוא שיר תיאורי-לירי, כשיר "שחפים". אך הוא שונה הימנו בדרך עיצוב הנושא. הדובר בשיר אינו מצייר לפנינו את אשר רואות עיניו ברגע זה, כדרך שצוירה התמונה בשיר "שחפים", אלא מראה הנוף מעורר בו זכרונות וגעגועים על הנוף שנגלה לפניו באותו המקום לפני חדשים. קיימת כאן היזכרות והעלאת תמונות נוף מעונת האביב, המעמידות את הקורא על הניגוד הרב שבין עבר להווה. הצמחים הנזכרים פורחים בסוף החורף: רקפת, נורית ודשא ירוק. ההדגשה של הדובר בשיר נסבה על השינוי שחל בנוף בעקבות השרב ושמש הקייץ השורפת. עם זאת, רואה המשוררת יופי מיוחד גם בעונת הקייץ. ראיית יופיים של הקוצים היא ראייה מבוגרת, ואמנים שונים נתנו לכך ביטוי. ביטוי גראפי לקוצים בנוף הירושלמי, מצוי, למשל, בציוריו ורישומיו של הצייר ליאופולד קרקאוואר. לאה גולדברג הצטיינה במיוחד באהבתה לקוצים⁵. בשירתה למבוגרים חוזר ועולה מוטיב הקוצים, אם בצורה סימבולית, כגון בשיר "פריחת תמוז"⁶: "אכן דרדר השיר, יבש וגא", ואם בתיאור מוחשי המצביע על יופיים של הקוצים בשיר "רוח בהרים"⁷: "לשממה שר הרוח / על עדי דרדרה. // — מה יפית בטרשיך, / בסלעים נקודים. / על שמיר ועל שית / לנו ערש דודים. //".

בשיר "קייץ" אין קינה על אבדן היופי האביבי, כי לכל עונה יש משלה: "אך יש יפעה אחרת / ויש משנה-הדר / לכל עונה אחרת, / לקוץ ולדרדר. // "ישנה בשיר היזכרות, אך

5. ראה במחקרי (לעיל הערה מס' 2) בעמ' 67 הערה מס' 3, ובעמ' 73 השוואה בין השיר "קייץ" ובין שירה למבוגרים "פריחת תמוז", המכיל אלמנטים זהים.
6. "פריחת תמוז", כתבי לאה גולדברג, שירים, כרך ב', עמ' 132.
7. "רוח בהרים", שם, שם, עמ' 102.

מבין השיטין, לא במפורש, מעוררות התמונות הצבעוניות געגועים על יופי שחלף ואיננו. אולם, ההדגשה בשיר גם בחלקו הראשון אומרת, שיופי שנסתלק מנגד עינינו, נשכח גם מזכרונו, לכן חוזר הדובר ושואל שאלות רטוריות: "שכאן פרחת רקפת / מי עוד יזכור עכשו?"

מבנה השיר הוא כמעטפת: הווה — עבר — הווה. הבית הפותח מציין מראה כללי הנגלה לעיני הדובר: "היופי הצנוע / שלאחר שרב". אין פירוט התמונה. זהו היגד כללי וסתמי. לגבי הילד הקטן זוהי אמירה מופשטת ובלתי נתפשת. מיד לאחר מכן עומד הדובר על השינוי שחל בנוף, ומציין את תמונות הנוף והצומח בעבר, בשלושה בתים. בשני הבתים האחרונים חוזר הדובר שוב להווה תוך ציון ההנגדה במלה "אך", ונוקב בשמותיהם של שלושה מיני קוצים הצומחים בקיץ: דרדר, שמיר ושית, אותם מוצאים אנו גם בשיריה למבוגרים (לעיל, "רוח בהרים"). ראוי לציין שהמשוררת נקבה בצירופים המקובלים במקרא: קוץ ודרדר⁸, שמיר ושית⁹, מבלי לפרט את מראיהם. מסתבר, שהביטוי "היופי הצנוע" הנוכח בבית הראשון, רומז לקוצים שבסוף השיר: "נוף של שמיר ושית / יופיו יגע עד-לב". הדגשת היופי שבצמחה הקייצית כבר מופיעה בבית שלפני אחרון: "אך יש יפעה אחרת / ויש משנה-הדר". המשוררת חשה שעליה להדגיש שגם בקוצים היבשים יש יופי, דבר שלא כל אחד רואה ובייחוד לא ילדים קטנים. מבנה זה שבשיר מציג את השקפת עולמה של לאה גולדברג בכך, שהיא מסיימת ב"אמת כללית", דווקא אחר שתיארה תמונות מרהיבות: בכל עת ובכל מקום ניתן למצוא את היופי, גם אם אינו מזדקר לכל עין, והוא צנוע. היופי מצוי בסמוך לנו. די לעמוד "על סף הבית" בכדי לראותו. צריך רק "להסתכל היטב". מבנה השיר הפותח בקיץ שדוף, מציג תמונות אביב ומסיים ביופי המיוחד לקיץ, מבנה זה מציג לפנינו את ראיית האמן: ליופי אין חלוף.

הפריחה האביבית שקדמה לקיץ היתה צבעונית. המשוררת מדגישה את הצבעים אם על ידי נקיבה בשם, כגון רקפת, ואם על ידי האנשה: "בדשא הירוק / נורית יפת-עינים / הסמיקה מרחוק — / /". פרח הנורית האדום בולט על רקע הדשא הירוק. אך התיאור ניתן במבע פיוטי: אין הדובר מזכיר את הצבע האדום, אלא הפרח מאונש האנשה כפולה: כנערה מסמיקה שענייה יפות. האסוציאציה והקשר של הסמקה ואביב, מולידים את הצירוף שבין האביב ופריחת האהבה. התמונה שבבית הרביעי היא כוללנית ורחבה ומצביעה על הדובר הנוכח במרחבים: "כי כל בקעה וגבע / חרזו טללים באור, /רמזו בחן הצבע — /". יש כאן הבעה מטאפורית הלקוחה מעולמו של הילד האוהב להשתיל חרזים. כאן חורו הטבע טיפות טל בחוטי אור, ומתקבלת תמונה רעננה וצבעונית כאחד.

באמצעות תמונות אלה מדגישה המשוררת את הניגוד שבין האביב והקיץ. הקיץ שונה, איננו רטוב ואיננו צבעוני, אך איננו פחות יפה מעונות אחרות. זוהי תגובתה הלירית לתיאורים שהביאה. הטור האחרון בשיר מביע את הרגש במפורש: "יופיו יגע עד-לב". האלמנטים שבקיץ מובעים בשיר כאילו בדרך אגב. אין תיאור השרב ולא תיאור החום. הדגש מושם על השפעתם של השרב והשמש השורפת על הנוף האופייני לקיץ הישראלי. גם הפתיחה לשיר מדגישה את הכובד והאיטיות שבתנועה עקב החום: "לאט-לאט ינוע".

8. כגון: בראשית ג', י"ח: "וקוץ ודרדר תצמית לך".

9. כגון: ישעיהו ה', ו': "לא יזמר ולא יעדור ועלה שמיר ושית".

המשקל היאמבני, אף שגם הוא זוגי כטרוכי, אין בו אותה קפיצה עליוה שיש בטרוכי, והוא משמש לשירים ליריים רבים¹⁰. שירנו שקול כולו ביאמב המגוון לסירוגין בסיומים נשיים-גבריים, יוצר ריתמוס רגוע ורך. תורמות לכך המלים המלעיליות הרבות המסתיימות בהשפלה וברכות: ינוע, ברוח, היופי, הצנוע, ועוד הרבה, ובכך הולם הקצב את תוכנו של השיר. שיר לירי-תיאורי זה מובן לילדים הבוגרים יותר, והוא בא להביע את רגשות המשוררת עצמה בהיגדים המובנים גם לילד.

*

לסיכום ניתן לומר, שנושא הקיץ מוצג בשירת הילדים של לאה גולדברג מנקודות תצפית שונות ובאמצעי עיצוב מגוונים: אם בעקיפין ואם במישרין, אם דרך עיניו של הדובר המבוגר המצביע על מראה עיניו ומתאר לילד נוף קיץ סטאטי, ואם דרך עיניו של הילד המגפיש ומאניש את הדומם והצומח. אך תמיד נפרשת לנגד עינינו תמונה אמיתית-אמנותית הממחישה את נופי הקיץ הישראלי היס-תיסוגי, ואת הווי הילדים האופייני לו.

נספח : רשימת שירי קיץ לילדים של לאה גולדברג

1. הכדור השובב. גליונות לגן-הילדים, קונטרס ד, תרצ"ה. שירים ברבר לילדים.
2. ברינה ושיר. נדפס בדפי שירים של קרן-קיימת-לישראל, ברלין 1937.
3. שיר הים. כרך א', חוב' 21, י"א באב תרצ"ו 1936.
4. סיון. כרך ג', חוב' 9, כ"ד סיון תרצ"ז 1937.
5. בקר במחנה. כרך ג', חוב' 16, כ"א באב תרצ"ז 1937.
6. על שפת הים. כרך ג', חוב' 20, י"ט אלול תרצ"ז 1937. (מה עושות האילות, עמ' 104-105).
7. ככלות הלימודים. כרך ה', חוב' 11, א' תמוז תרצ"ח 1938.
8. שרב מול הים. כרך ה', חוב' 13, ט"ו תמוז תרצ"ח 1938.
9. עם ספר על שפת הים. כרך ז', חוב' 15, ד' מנחם-אב תרצ"ט 1939.
10. פרדות בבקר. כרך ט', חוב' 5, כ"ב אייר ת"ש 1940.
11. בציר. כרך י"א, חוב' 11, ח' תמוז תש"א 1941.
12. מול הים. כרך י"א, חוב' 17, כ"א באב תש"א 1941.
13. חבצלת החוף. דבר לילדים, כרך י"א, חוב' 20, י"ב אלול תש"א 1941.
14. שיר לנוער בכפרים. כרך י"ב, חוב' 43, ב' באב תש"ב 1942.
15. יבול הפרי. כרך י"ג, חוב' 41, כ"ח סיון תש"ג 1943.
16. שחפים. כרך י"ג, חוב' 47, י"א אב תש"ג 1943. (מה עושות האילות, עמ' 102).
17. גלים. שירים במשמר לילדים, שנה שלישית, חוב' 51, ה' אלול תש"ח 1948.
18. קיץ. שנה חמישית, חוב' 41, ז' תמוז תש"י 1950. (צריף קטן, עמ' 68-69).
19. שרב. שנה שמינית, חוב' 50, ט"ו באב תשי"ג 1953. (צריף קטן, עמ' 26-27).
20. הרחצה בים. שנה תשיעית, חוב' 49, י"ב באב תשי"ד 1954.

10. כל הסונטות שכתבה לאה גולדברג למבוגרים, ועוד שירים ליריים רבים, כתובים במשקל זה.